

BOSH MUHARRIR

Liliya Gaynutdinova

TAHRIR HAY'ATI

Baxtiyor SAIDOV
G'ayrat SHOUMAROV
Rustem REIMOV
Risboy JO'RAYEV
Shaxnoza XALILOVA
Boris BLYAXER
Iroda ABDULLAYEVA
Ayubxon RADJIYEV
Sharibboy ERGASHEV
Feruz QODIROVA

Mas'ul kotib

Sayyora Alimxodjayeva

Adabiy muharrir

Sayyora Alimxodjayeva

Kompyuterda sahifalovchi va dizayn

Mirtohir Xoliqov

Muallifning fikri har doim ham tahririyat fikriga to'g'ri kelavermaydi. Tahririyat maqolalarining uslubiy xatolarini to'g'rilash va qisqartirish huquqini o'zida saqlab qoladi. Tahririyatga yuborilgan maqolalar egasiga qaytarilmaydi va taqiriz qilinmaydi.

Mualliflarning familiyasi, ismi, sharifi ularning pasportlari ma'lumotlariga muvofiq holda yoziladi.

Мнение редакции не всегда совпадает с мнением автора. Редакция оставляет за собой право на стилистическую правку и сокращение статей. Присланные в редакцию рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Фамилия и инициалы авторов пишутся согласно данным их паспорта.

Muassislar:

O'quvchilarni kasb-hunarga

yo'naltirish va

psixologik-pedagogik

respublika tashxis markazi

«MAKTAB VA HAYOT» M.CH.J.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda

«MAKTAB VA HAYOT»dan olindi,
deb ko'rsatilishi shart.

Jurnal 2001 yildan
chiqa boshlagan.

MANZIL:

100095, Toshkent sh.,

Olmazor t., Ziyo ko'chasi, 6A uy.

Tel: (0371) 246-21-02

E-mail: maktabvahayot@sarkor.uz

OBUNA INDEKSI - 1019

Mundarija

D.S.Abdullajanova.

Xalq ta'limi tizimida boshqaruv kadrlarini tanlashning ijtimoiy-psixologik mezonlari (ayol kadrlar zaxirasini shakllantirish misolida).....2

D.Q.Sulaymanova.

Ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan psixologik ishlarning ahamiyati.....4

I.Q.Sayfullayeva.

Logopedik mashg'ulotlarda didaktik o'yinlarnitashkil etishda art texnologiyalarning o'rni5

R.O.Begmatov.

Maktab o'quvchilarida tajovuzkorlik hissi shakllanishining yosh dinamikasi7

M.Mamatova.

Og'ir nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarda nutq nuqsonini bartaraf etishda mayda qo'l motorikaning roli.....9

D.S.Nabiyeva.

Motor alaliyani bartaraf etishda noan'anaviy artikulyatsion gimnastikadan foydalanish10

S.J.Achilova.

Dizartriya nutq kamchiligiga ega bolalar bilan ishlashning pedagogik-psixologik xususiyatlari12

Sh.R.Axmedova, Z.I.Agzamova.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilgan logopediya shoxobchalarining maqsad va vazifalari14

O.F.Haydarova.

Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga to'liq jalb qilishda ta'lim muassasalari o'qituvchilari faoliyatining mazmuni15

D.R.Babayeva, M.A.Abdullayeva.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni atrof-olamni kuzatishga o'rgatish usullari17

M.Badalova, T.Xalilov.

Xorijiy tajribalar asosida ta'lim sohasi boshqaruv tizimini takomillashtirishning mohiyati29

M.Sh.Mansurov.

Umumta'lim maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning andijon viloyatidagi tahlili21

D.F.Hamroqulova.

Bolalarda tabiatga oid tasavvur va tushunchalarni shakllantirishda uzviylikni ta'minlash24

N.K.Mamanazarova.

Istiqbolga ega bo'lgan haqiqiy kasblar26

D.M.Maxmudova, A.A.Artikbayeva

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarni ertaklarni sahnalashtirishga o'rgatish27

B.K.Muhamedsaidov, J.E.Pardaboev, R.B.Daminova.

Texnologiya darslarida o'quvchilar texnik tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi29

X.Sh.Yunusova.

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar32

G.T.Yadgarova.

O'qituvchi kommunikativ kompetensiyasi - ta'lim va tarbiyaning muhim psixologik omili sifatida33

Д.И.Илхамова.

Особенности взаимодействия в семье и школе - как факторы сохранения психологического благополучия детей35

M.X.Karajon.

Социально-психологическая адаптация - как фактор здорового поведения в подростковом и юношеском возрасте37

A.B.Turdimuratova.

Intellekt testlarni standartlashtirish va eksperimental jarayon39

M.T.Axmedova, Z.U.Musratova.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbga tayyorlashda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning integratsion pedagogik-psixologik shart-sharoitlari41

M.R.Vohidova.

Amaldagi o'quv dasturining fanlar kesimida tahlili43

uchun she'riy material qo'llash mumkin. Shunday qilib, Su-Jok terapiyasi bolaning kognitiv, hissiy-irodaviy sohalarini rivojlanishini ta'minlaydigan samarali usullardan biridir.

"Bioenergoplastika". Tovushlarni postanovka qilish uchun artikulyatsion apparatini tayyorlashda eng yaxshi natijalarga erishish uchun bioenergoplastika kabi usul qo'llaniladi - bu qo'llar va tilning do'stona o'zaro ta'siridan iborat bo'lgan usuldir. Ushbu noan'anaviy texnologiyadan foydalanish kinestetik sezgilari kamaygan va buzilgan bolalarda tovushlarni korreksiyalashni samarali ravishda tezlashtiradi, chunki kaft yordamida miya yarim sharlariga boradigan impulslar ishini sezilarli darajada kuchaytirish imkoniyati mavjud. Barcha klassik artikulyatsiya mashqlariga biz qo'llaning harakatini qo'shamiz. Bunday gimnastika bolaning qiziqishini uzoq vaqt ushlab turishga, bolalarning motivatsion tayyorgarligini oshirishga yordam beradi, butun dars davomida yuqori kayfiyatni saqlaydi, vizual yordamni - oynani tezda olib tashlashga va his qilish orqali mashqni davom ettirishga imkon beradi. Bioenergoplastikadan foydalanish qisqa vaqt ichida natijalarga erishishga yordam beradi. Bolalarda artikulyatsion a'zolarining mushak tonusi normallasadi, nutq funktsiyasi faollashadi, ish qobiliyati oshadi, somatik holat yaxshilanadi.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, motor alaliya nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarda nutq harakat analizatori hisoblangan Broka markazi jarohatlangan bo'ladi. Broka markazi artikulyatsion a'zoning harakatini boshqaruvchi markaz hisoblanadi. Bu markazning jarohatlanishi esa bola artikulyatsion apparatining harakatini cheklashga olib keladi. Olib borilgan to'g'ri korreksion ish esa bolaning nutq kamchiligini bartaraf etish imkoniyatini tug'diradi. Bu korreksion jarayonda noan'anaviy usullardan foydalanish, turli yangi yo'nalishdagi artikulyatsion gimnastikani qo'llash orqali logopedik mashg'ulotga bolaning qiziqishi va faolligi ortadi, bu esa korreksion jarayon samaradorligining tezlashishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. – T.: Faylasufflar milliy jamiyati, 2007.
2. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия. – М.: «Институт общегуманитарных исследований», 2001.
3. Акименко В. М. Новые логопедические технологии: учебно-метод. пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2008.
4. Горбунова И.В., Иваненко И.В. Су Джок массажеры в логопедической работе: журнал Логопед №2/2014.

DIZARTRIYA NUTQ KAMCHILIGIGA EGA BOLALAR BILAN ISHLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.J Achilova, Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti, "Defektologiya" kafedrası, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

В статье рассмотрены педагогические и психологические особенности работы с детьми с дизартрией и дефектом речи, а также показано, что дефекты речи у детей не позволяют ему получить хорошее образование в будущем школьном образовании.

Ключевые слова и понятия: речь, дизартрия, правильное развитие речи, дефект речи, коррекция речи, занятия, упражнения, динамик развития, школьное образование.

The article discusses the pedagogical and psychological features of working with children with dysarthria and a speech defect, and also shows that speech defects in children do not allow him to get a good education in the future school education.

Key words and concepts: speech, dysarthria, correct development of speech, speech defect, speech correction, classes, exercises, dynamics of development, school education.

Inson nutqi orqali o'z fikrini ifodalashga harakat qiladi. Nutq bir tomondan insonning o'ziga xos yakka xususiyatlarini, xarakterini ochib bersa, boshqa tomondan esa nuqsonli tomonlarini ko'rsatadi. Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida nutq benuqsonligining ahamiyati katta. Nutq – insonning muloqot, fikrlash va faoliyati jarayonida muhim psixik vazifani bajaradi. Inson nutqi tushunarli tovush yoki so'zlarni ifodalab bera oladigan harakatlar mahsulidir. Nutq, bir tomondan, inson ruhiyatini uning milliy asosdan kelib chiqqan hamda har bir kishiga xos bo'lgan xususiyatlarini oyna kabi o'zida aks ettirsa, ikkinchi tomondan, uning ruhiyatidagi og'riq jihatlarini ham aks ettiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklari uning kelajakda maktab ta'limida yaxshi bilim olishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli ham kichik yoshidan boshlab bolalarning nutqiga e'tibor berish lozim. Bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish ishlari, albatta, maxsus pedagogika, ya'ni logopediya zimmasiga tushadi.

Bolalar nutqi va nutqidagi buzilishlar orasida tovushni shakllantirishning buzilishi nisbatan keng tarqalgan bo'ladi. Ularning yuzaga kelishida turli-tuman mexanizmlar mavjud bo'lib, ko'pincha, ular orasida dizartriya nutq kamchiligi deb

nomlanuvchi markaziy genezning nutqdagi organik patologiyasi alohida o'rin tutadi.

Bir qancha olimlar tomonidan, jumladan, F.de Sossyur til va nutqni ajratib, bu boradagi fikrlarini jamlab bu atamalarni "mutlaqo farqli" deb topadi. Ular uchun umumiy taraf nutq faoliyatidir.

Keyinchalik esa til va nutq o'rtasidagi farqni kod va xabar, tizim va matn kabi farq sifatida ko'ra boshladilar. Biroq har bir ushbu birliklar tilga qanchalik aloqador bo'lsa, nutqqa ham shunchalik tegishli ekani ko'rinish qoldi, shu sababdan til nutq belgilari bilan aniqlashtiriladi va nutq ham til belgilariga ko'ra aniqlashadi.

Lingvistik tadqiqotlarda biron bir gapni aytishda til va nutq yagona ko'rinishning ikki tarafi sifatida talqin qilinadi.

1. Til:

- til abstrakt sxema hisoblanadi;
- til umumiy qonun-qoidalarga bo'ysunadi;
- til potentsial imkoniyatdir;
- til qat'iy rasmiy tarzda ta'riflanishi mumkin;
- til umumiy hodisa, u jamiyat qadriyatidir;
- til odamlarning jamoaviy tajribasini ifodalaydi, xalqning «olam sur'atidir»dir;
- til maqsadga yo'naltirilgan emas;

- til muomala xususiyatiga bog'liq emas;
- til tarkib nuqtai nazaridan baholanishga yaramaydi;
- til – ijtimoiy hodisa;
- til barqarorlikka intiladi, u cheklangan;
- til tizimi ma'lum darajada passiv va statikdir;
- til elementlari orasidagi munosabat funksional bog'liqlikka asoslanadi;

- til muvozanatli strukturaga ega.

2. Nutq:

- nutq «moddiy»dir, aniq va betakror;
- nutq faoldir, u o'z vaqtida amalga oshiriladi va fazoda tarqaladi;

- nutqni qat'iy rasmiy tarzda ta'riflab bo'lmaydi;
- nutq – individual hodisa, u individning ijodiy faoliyati natijasi hisoblanadi;

- nutq u yoki bu insonning tajribasini ifodalaydi;
- nutq aniq bir maqsadda ifoda qilinadi;
- nutq vaziyatga ko'ra shartlidir;
- nutq o'z mundarijasiga ko'ra baholanadi;
- nutq – psixologik hodisa;
- nutq dinamik xarakterga ega, o'ta tarixiydir;
- nutq faol va dinamikdir;
- nutq elementlari orasidagi munosabat sababiyatlarning bog'liqligiga asoslanadi;
- nutq bir chiziqli kabi tekisdir (chizg'ichdir).

Nutqni qabul qilish jarayoni, N.I.Jinkin va I.A.Zimneylarning fikriga ko'ra, sensorli, idrok etish, tilning ma'naviy darajalarini o'z ichiga oladi.

Nutq qabul qilish darajasining o'ziga xosligi, o'zaro turli darajada chegaralangan qabul qilish ob'ektlari bilan amalga oshiriladi. Shunday ekan, agar qabul qilish ob'ekti tovushlarni izolyasiya qilsa, u holda til vositalari mavjudligiga qaramay, “oddiy psixik akt sifatida” qabul qilishni anglash yoki bilishning eng oddiy darajasi amalga oshiriladi. Agar qabul qilish ob'ekt tovushlar uyg'unligida (yoki bo'g'inlar) bo'lsa, u holda jarayon tovushlar ketma-ketligi ehtimolining lingvistik baholanishining tarkibiga oladi va shartli ravishda aniqlik darajasi deb nomlash mumkin bo'lgan darajaga yetadi. Biroq na tovushlar, na tovushlar uyg'unligi nutqning ahamiyatli birligi hisoblanadi va shu sababdan nutqning ahamiyatli birligi bo'lgan so'zning eng kam nutq xabarini beruvchi birligi paydo bo'lishi bilan qabul qilish ma'noli deb ataluvchi nutqning xos darajasiga yetadi.

V.I.Galunov, J.I.A.Chistovichlar fikriga ko'ra, qabul qilish jarayonida tovushlarni xususiylashtirib qabul qilishning lingvistik bosqichgacha va lingvistik bosqichini ajratish mumkin bo'ladi. Ushbu lingvistik darajaning oxirgi bo'g'ini nutq xabari ma'nosini anglash hisoblanadi.

B.G.Ananevaning fikriga ko'ra, nutqni tinglash bola nutqining tarbiyasida asosiy omil hisoblanadi, u nutqning grammatik qoidalariga asoslangan jumalardagi so'zlar munosabatini o'rnatadi. F.A.Soxin nutqni tinglash tushunchasi tahlilida quyidagilarni alohida ko'rsatib o'tadi: tinglash diqqati (u yoki bu ovozning farqini tinglab turib, uni va yo'nalishini ajrata olish); fonematik tinglash; nutq sur'ati va ritmini qabul qilish iqtidori.

A.F.Lomizov nutq tinglashni xarakterlar ekan, bir tomondan, urg'u vositasida eshitish qobiliyati sifatida (so'zlar va mantiqiy), turli xarakter va uzunlikdagi pauzalar, ovozning ko'tarilishi va pasayishi, nutq sur'ati (temp) va ovoz tembrini aniq va to'liq ilg'ash, so'zlovchining fikri va hissiyotini qabul qila olish. Boshqa tarafdin – ayni nutq ohangi elementlari vositasida tinglovchiga o'z fikri va hissiyotini to'liq va aniq yetkazib berish iqtidori. A.I.Maksakov nutq tinglovining muhim vazifasini bolalar tomonidan tovush imkoniyatlariga ega bo'lgandagina muhim deb ko'rsatadi: nutqni yaxshi rivojlangan bolalar, nafaqat ovoz o'zgarishidagi farqlarni ilg'aydi, balki yangrayotgan nutqning fonetik shakllanishidagi barcha nozik jihatlarni ham fahmlaydi. “Yaxshi rivojlangan nutq

tinglovi ona tilidagi so'zlar va ovozlarni, jumalarni aniq, ravshan va to'g'ri talaffuz qilishni ta'minlaydi, so'zlarni talaffuz qilishda ovoz balandligini to'g'ri amalga oshirish, ohangdor va qat'iy sur'atda so'zlash imkoniyatini ham beradi”.

Fonetik, yaxlit bir tarzda, o'zining uzunligiga bog'liq emas, nafaqat nutqni aytish balki so'zning shakllanishida ham bo'lishi lozim. Fonetik birlik bo'lgan so'z bir bo'g'indagi urg'uni alohida ko'rsatish bilan o'z darajasiga yetadi. Bo'g'inlar so'z tarkibida bo'lib, almashib keluvchi uzoqliklar va mushaklar tortilishi va bo'shashishi vositasida yuzaga keladi, bunday vaziyatda aksariyat hollarda tegishli tarzda ovozning jarangdorligi tortilishi va bo'shashishi kuzatiladi. So'zdagi biron bir bo'g'inni nisbatan baland va uzoq tarzda alohida ko'rsatish so'zlashdagi urg'uni keltirib chiqaradi. So'zlashdagi urg'u mustaqil so'zning muhim alomatlaridan biri hisoblanadi. U “so'zni shakllantiruvchi bo'g'inlar zanjiridan iborat bir bo'g'inning fonetik vositasi sifatida u yoki bu shaklda” aniqlanadi. An'anaviy nuqtai nazardan, so'zlashdagi urg'u o'zbek tilida urg'u berilgan bo'g'inni alohida ko'rsatuvchi ovoz kuchi va balandligi xususiyatlari bilan farqlanadigan kuch hisoblanadi. O'zbek tilida so'zlashdagi urg'u barqaror emas. U so'zdagi bo'g'inlarning soniga qarab boshidan oxirgacha tushib borishi ham mumkin. So'zdagi urg'uning shakli o'zgarishi bir bo'g'indan boshqasiga va bir morfemadan boshqasiga o'tishda sodir bo'lishi mumkin. Bo'g'inlar soniga muvofiq tarzda urg'u o'rinlari muayyan ritmik kontur hosil qilishi mumkin.

Nutqni harakatga keltiruvchi analizatorning organik nuqsoni nafaqat nutq motorikaning (tovushlarning artikulyasiyalashgani) buzilishiga, balki ovoz, nafas, nutqning tempi va ritmi, uning ohangdor ifodalanishi buzilishiga ham olib keladi. Nutqni shakllantiruvchi nafas, ovoz va artikulyasion organlar harakatining normal jarayoni aniq, hajm va quvvat jihatidan yetarli, tezkor va sinxron bo'lishi lozim. Dizartriyaning yengil darajasiga ega bo'lgan bolalarda to'laqonli ifoda va nafasni koordinatsiyalash, artikulyasion harakatlardagi qiyinchilik, ularning o'zaro hamkorlikda harakatlanishi murakkabligi kuzatiladi.

Dizartriyaning yengil darajasida nafaqat tovushdagi nuqson, balki tovushni ifodalash va uning vositalarini o'z ichiga olgan barcha komponentlarining o'zaro hamkorlikda taqdim etiladigan nutqning fonetik jihati tushuniladi.

Adabiyotlar

1. Архипова Е.Ф. Клинико-педагогическая характеристика детей со стертой формой дизартрии. // Актуальные вопросы теории и практики коррекционной педагогики. – М.: 1997.
2. Achilova S.J. Dislaliya. Dizartriya”. O'quv qo'llanma. – Chirchiq: 2021.
3. Achilova S.J. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida dizartriya nutq kamchiligini bartaraf etishda logopedik ish turlari. “Maktab va hayot” ilmiy metodik jurnali. – T.: 2021, 1 son.
4. Ачилова С.Ж. Логопедическая работа в специализированных учреждениях с диагнозом дизартрия. “Xalq ta'limi” O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali. – T.: 2021. 1 son yanvar-fevral.